

[K] **DE GEVOLGEN VAN EEN TOMATENOPROER.
HET PUBLIEKSTHEATER 1973-1987**

“In het toneel heb je alleen maar conflicten”, noteert theaterhistoricus Xandra Knebel uit de mond van toneelcoryfee Hans Croiset (1935). En inderdaad, bij het Amsterdamse Publiekstheater, waaraan Croiset leiding gaf van de oprichting in 1973 tot zijn vertrek in 1985, vormen kantoor en repetitielokaal plaatsen waar het constant schuurt en schrijnt, waar medewerkers en acteurs woedend weglopen en artistiek en zakelijk leiders moedeloos ter aarde zijgen. Voor diezelfde misère kiest Croiset ook andere straffe bewoordingen. “Toneel is niet geschikt voor democratie”, bijvoorbeeld. Of: “Vrouwen kunnen niet tegen kritiek in het theater, die zijn ook moeilijker te regisseren.”

Lezend in *[Het] Publiekstheater*, de onlangs verschenen biografie van het gezelschap door Xandra Knebel, raak je steeds meer geïntrigeerd door de man die een constante haat-liefdeverhouding onderhoudt met het metier waarin hij aanzienlijke hoogten bereikte. In 2005 al schreef Knebel samen met Rob van der Zalm een onthullende monografie over Croiset, maar ook uit de boeken van Croiset zelf, met name de in 2008 verschenen autobiografische roman *Badhuisweg*, rijzen de contouren op van een gekwelde kunstenaar die nota bene over zichzelf beweert dat toneel niet bedoeld was “voor zwartkijkers zoals ik, ik had er niks te zoeken”.

Dat zijn moeizame verhouding met het theater rechtstreeks correspondeert met de getroebleerde relatie met zijn vader, dichter en acteur Max Croiset (1912-1993), wordt uit het boek van Knebel, maar vooral uit *Badhuisweg* meer dan duidelijk. Je kunt *Badhuisweg* zelfs lezen als een variant op *Karakter*, de “roman van zoon en vader” van F. Bordewijk. De hoofdpersoon vecht jarenlang tegen “het verlangen geaccepteerd te worden door de enige persoon van wie ik zeker wist dat hij dat nooit zou doen”, terwijl het later “knarsend” tot hem doordringt “dat ik die vader eigenlijk dankbaar zou moeten zijn: zonder hem zou ik niet verder gekomen zijn dan vrachtwagenchauffeur”.

Het thema van de tegen- dan wel meewerkende vader is bepalend voor zowel *Karakter* als *Badhuisweg*, met dit verschil dat de hoofdpersoon in *Karakter* aan het eind van het boek pas aan het begin van zijn carrière staat, terwijl de ik-figuur in *Badhuisweg* tot zijn “knarsende” inzicht komt als hij de

pensioengerechtigde leeftijd al gepasseerd is.

Natuurlijk gaat *[Het] Publiekstheater* niet uitsluitend over Hans Croiset, hoewel deze als artistiek leider slechts de laatste twee jaar van het gezelschap daar niet meer werkzaam was. De studie van Knebel heeft een belangrijke meerwaarde doordat ze ook een gedegen analyse geeft van het cultureel-maatschappelijke klimaat in de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig. Ze gaat van start met een schets van het toneel in Nederland na de Tweede Wereldoorlog en diept zich in de opmaat tot Aktie Tomaat, de revolte tegen het elitaire theater, die op 9 oktober 1969 werd ingeleid door studenten van de Amsterdamse toneelschool.

Zo'n drie jaar daarna oordeelt de Amsterdamse Kunstraad dat er een andere bezetting moet komen voor de Stadsschouwburg waarvan de Nederlandse Comedie jarenlang de hoofdbespeler was geweest. Het Publiekstheater, onder de ambitieuze leiding van acteur en regisseur Croiset, moet het gezelschap worden dat het ingeslapen Nederlandse toneelbestel weer op de kaart gaat zetten en dat het gemakzuchtige, routineuze pluche zal inruilen voor nieuwe vormen, nieuwe uitdagingen en een nieuw publiek.

Croiset was zich sterk bewust van zijn missie: “Hoe diep de littekens ook zaten, in de grote zaal moest en zou de voortzeurende nagalm van het tomatenrumoer verstommen en voorgoed plaatsmaken voor een nieuw geluid”, schrijft hij in

Acteur en regisseur Hans Croiset, die van 1973 tot 1985 leiding gaf aan het Publiekstheater, Foto McLion.

Badhuisweg. Het boek van Knebel laat zien dat de weg naar succes niet zonder hindernissen was en dat er bijna twee seizoenen nodig waren voordat de artistieke koers van het Publiekstheater enigszins vruchten begon af te werpen.

In het tweede seizoen haalt Croiset Ton Lutz naar zijn gezelschap, aanvankelijk als gastregisseur en later ook als artistiek leider. Hoewel de samenwerking vaak verre van soepel verloopt, blijven Croiset en Lutz samen acht jaar lang leiding geven aan het Publiekstheater. Langzaam maar zeker stromen de toeschouwers weer toe en laat de vaderlandse pers haar aanvankelijke reserves varen ten gunste van het ensemble, dat uiteindelijk aan de top van de Nederlandse theaterwereld zal komen te staan.

Tot de meest kritische volgers behoort de kleurrijke NRC-recensent Jac Heijer, die zijn kritiek niet zelden liet bepalen door een schaamteloze subjectiviteit in artikelen van een lengte en een diepgang die je tegenwoordig in geen krant meer aantreft. Knebel wijdt onder meer aandacht aan Heijers kritiek op Shakespeares *Antonius en Cleopatra* bij het Publiekstheater, in een regie van Croiset (seizoen 1980-1981), een beschouwing die eindigt met de conclusie dat deze *Antonius en Cleopatra* al met al “een vulgaire voorstelling [is] die nergens op slaat. Weg ermee.”

De getergde hoofdrolspeler Eric Schneider schrijft in een reflex een persoonlijke brief aan Heijer, die met instemming van de auteur wordt gepubliceerd in *NRC Handelsblad* van 10 oktober 1980, inclusief een weerwoord van Heijer. De polemiek veroorzaakt een lichte storm die elders nog even doorwoedt. Doordat Knebel ons een blik in de keuken van het Publiekstheater gunt, weten we hoe “raar modernistisch” actrice Annet Nieuwenhuijzen en ook Eric Schneider zelf de geforceerde “actualiseringspogingen” van Croiset vinden. Een paar jaar later zou Schneider vertrekken naar De Appel in Den Haag, terwijl Nieuwenhuijzen het Publiekstheater tot het einde trouw bleef.

Verregaand geëxperimenteer met de encenering lijkt bij Croiset overigens wel vaker tot mislukking gedoemd. Zijn kracht blijkt eerder te liggen in een dienende, meer conventionele omgang met de grote toneelauteurs, waardoor hij in Nederland vooral de gewaardeerde vertolker van het Vondel-drama zou worden. Het lijkt in dit verband dan ook bezijden de waarheid wat vader Max Croiset zijn zoon in 1973

verwijt: “Jij hebt het tomatenoproer voorbereid, de openbare schande voor mijn collega’s was jouw schuld. Op de tennisbaan wordt er nog over gesproken, nu nog klaagt het schouwburgpubliek dat er geen spaan meer heel is van het eens zo trotse Nederlandse toneel.” (*Badhuisweg*, p. 188)

Croiset was een man met ideeën, een theoreticus, maar geen tomatengooier, geen revolutionair. Weliswaar had hij in het eerste nummer van het door hemzelf opgerichte tijdschrift *Teatraal* al in 1964 gepleit voor een opheffing van de “uit hun krachten gegroeide naoorlogse toneelfabieken”, maar met de Aktie Tootaat had hij niets van doen. Hij “wist er niets van, hoorde het ook op de radio”, verdedigt hij zich in *Badhuisweg*.

In [*Het*] *Publiekstheater* komt Croiset naar voren als een nogal bangig persoon, iemand die opvallend snel bereid is tot concessies, die in geschrifte zijn opvattingen verwoordt om maar niet rechtstreeks met zijn acteurs te hoeven communiceren, die de kritische geest van zijn dramaturg Guus Rekers niet kan missen, maar die anderzijds zijn kompaan amper durft te verdedigen tegen de vijandige opstelling van zijn toneelcollega’s.

In 1987 fuseert het Publiekstheater met Toneelgroep Centrum tot het nieuwe gezelschap Toneelgroep Amsterdam, waarvan Gerardjan Rijnders tot artistiek leider wordt benoemd. Helaas is [*Het*] *Publiekstheater* niet het gedroomde gedenkboek geworden van een gezelschap dat zo belangrijk was voor zowel de voortzetting als de ombuiging van een jarenlange theatertraditie. Daarvoor is het boek van Knebel te zakelijk en veeleer een goed gedocumenteerde studie dan een rijkelijk geïllustreerd feest van herinnering en herkenning. Maar voor de theaterliefhebber van de generatie die ergens na Tootaat zijn passie begon te ontdekken, is het een lezenswaardig boek, zeker wanneer het geconsumeerd wordt naast de boeiende inkt die Hans Croiset de lezer biedt in zijn autobiografische *Badhuisweg*.

JOS NIJHOF

XANDRA KNEBEL, [*Het*] *Publiekstheater*, International Theatre & Film Books, Amsterdam, 2013, 295 p.

HANS CROISET, *Badhuisweg*, Cossee, Amsterdam, 2008, 347 p.